

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті аналізуються головні чинники та особливості професійного відбору майбутніх педагогів для системи освіти в сучасній українській державі.

Суперечності між новими соціально-економічними умовами та традиційною системою педагогічної освіти вимагають пошуку нових підходів у підготовці майбутніх учителів. У наш час змінюється зміст освіти, впроваджуються ефективні методики викладання різних дисциплін, розробляються нові навчальні курси. Інноваційні школи - результат соціально-економічних змін - вимагають підготовки вчителя нового типу: глибоко і всебічно освіченого, з високим професіоналізмом, придатним до співпраці з дітьми, вільним від догматичного мислення - такого, що залучає в процесі навчання дітей до загальнонародської національної культури та забезпечує умови їх індивідуально-творчого розвитку та духовно-морального становлення. Але ефективність цих заходів не буде високою, якщо не зважати на профорієнтаційний аспект проблеми підготовки педагогів.

У роботах М.О. Амінова, Н.Є. Мажара, Є.К. Павлютенкова, В.О. Сластьоніна, Б.О. Федоришина, Р.І. Хмелюк та інш. розглядаються проблеми діагностики професійної придатності та відбору на професію вчителя. Але методи професійної діагностики не знайшли свого масового застосування в доборі абітурієнтів. Накопичений значний заділ теоретичних та прикладних розробок з даної проблеми був у часи застою "мертвим" вантажем. Професіонал, тобто людина з розвиненим почуттям власної гідності, виявився несумісним із командно-наказовою системою управління.

Особливо актуальною постає проблема професійного відбору абітурієнтів до вузів, зокрема педагогічних. Це пояснюється тим, що вже на початку 90-х років почали складатися нові вимоги до професійно-педагогічної діяльності: істотне збільшення арсеналу методів індивідуальної роботи; орієнтація на індивідуально-особистісні форми діяльності в школі; оволодіння методами роботи в конфліктних і екстремальних ситуаціях. Усі ці орієнтири ставлять високі вимоги до діагностичних і прогнозуючих навичок, володіння психологічним інструментом, що дозволяє говорити про необхідність переакцентувати увагу від загальнопедагогічного "блоку" підготовки (методи, форми виховання, робота з колективом) до психологічного (діагностування, психологічні методи роботи з особистістю, психологія навчання) у базовій освіті та підготовці фахівця.

На жаль, ще немає механізму відбору на педагогічні професії, завдяки якому особи, що явно непридатні до педагогічної професії, не допускалися б до педагогічної діяльності. Вирішення цієї проблеми відповідає вимогам державної національної програми "Освіта", де наголошується на необхідності вдосконалення системи комплектування контингенту студентів вищих навчальних закладів. Організація профорієнтаційної роботи та відбір здібної молоді для навчання у вищих педагогічних навчальних закладах є одним із завдань Концепції педагогічної освіти. Це зумовлюється тим, що саме в період навчання закладається фундамент майбутнього професіоналізму, відбувається залучення до професії.

Актуальність досліджень щодо підвищення ефективності навчально-виховного процесу в нових умовах і розробка зручної для впровадження науково обгрунтованої системи професійного відбору фахівців для освіти стає нагальною. Особливої уваги потребує створення методик професійного відбору на спеціальність учителя української мови та літератури. Це зумовлено тим, що, як наголошується в Державній національній програмі "Освіта", одним із стратегічних завдань реформування змісту освіти в Україні є "вивчення української мови в усіх навчально-виховних закладах, утвердження її як основної мови функціонування загальноосвітньої, професійної та вищої школи".

Дослідження проводилось у три етапи:

На першому етапі (1996-1997 рр.) було проведено теоретичний аналіз проблеми в літературі та на практиці, визначені об'єкт, мета, завдання та попередня гіпотеза дослідження, обрано базу дослідження.

На другому етапі (1997-1998 рр.) проведено психологічний аналіз діяльності вчителя української мови та літератури, розроблена та реалізована програма експериментальної роботи. Визначені критерії професійного відбору, обгрунтована процедура та методи діагностики професійної придатності абітурієнтів, проведені констатуючий і формуючий експерименти.

На третьому етапі (1998-2000 рр.) здійснювалось педагогічне спостереження за результатами навчально-професійної діяльності студентів, яких за підсумками експерименту рекомендували зарахувати до вузу; були проаналізовані, порівняні, узагальнені результати дослідження

Базою дослідження стали: обласний педагогічний ліцей (70 учнів) та загальноосвітня школа №1 (60 осіб) м. Мелітополя, абітурієнти та студенти філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного інституту (відповідно 300 та 30), учителі української мови та літератури, які підвищують кваліфікацію при Запорізькому обласному інституті вдосконалення вчителів (50 осіб).

Аналіз наукових джерел із філософії, психології та педагогіки показує, що проблема оцінювання професійної придатності людини, яка полягає в діагностуванні знань, умінь і здібностей, поринає у глибину віків (Платон, Ф. Гальтон, Г. Мюнстерберг та інші). Психологами доведено, що, оцінюючи рівень сформованості психофізіологічних якостей людини, можна прогнозувати майбутню професійну успішність кандидатів на ту, або іншу професію (К. Марбе, Ю.З. Гульбух та інші.). Широкого розвитку набувають питання дослідження особистості

професіонала. Щодо педагогічної професії, то ця проблема розв'язувалась поетапно. Умовно виокремлено 4 головні етапи:

1) початок 20-30-х років - теоретичне й експериментальне дослідження проблем учительської професії (С. Геллерштейн, Є. Кагоров, Р. Кутепов, С.М. Фрідман та інш.);

2) 30-50-і роки – “епізодична” практична робота окремих ентузіастів щодо вирішення проблеми педагогічної орієнтації школярів при незначній участі вчених у розробці цієї проблеми;

3) 60-і роки - середина 80-х - активізація пошуку шляхів із вирішення проблем підготовки майбутнього вчителя в допрофесійний період (Р. Міттельман, В.Ф. Сахаров, Є.М. Павлютенков, Б.О. Федоришин, Р.І. Хмелюк та інш.);

4) від 1985 р. - теоретичне й організаційно-методичне забезпечення розвитку педагогічної орієнтації (С.Б. Єлканов, Є.О. Климов, Є.І. Рогов, М.П. Тищенко, Б.О. Федоришин і інш.) [4:4].

Певний інтерес викликають дослідження, пов'язані з проблемою професійної придатності як сукупності психологічних і психофізіологічних особливостей людини, яка необхідна та достатня для досягнення за наявності спеціальних знань, умінь і навичок суспільно придатної ефективності праці (С.Г. Геллерштейн, Ф. Гоноболін, Є.О. Климов, Б.О. Федоришин, Р.І. Хмелюк і інш.). Нами професійна придатність розглядається як сукупність індивідуально-психологічних особливостей людини, яка забезпечує найбільшу ефективність її суспільно-корисної трудової діяльності та задоволення своєю працею. Саме діагностування професійної придатності дає можливість організувати дослідницький процес, мета якого полягає у виявленні за допомогою науково обґрунтованих методів рівня та можливості психофізіологічної та соціально-психологічної придатності претендентів на навчання та роботу. Цей процес у психолого-педагогічній літературі називають професійним відбором. Нами проаналізована точка зору як прихильників професійного відбору на професію вчителя (Т.О. Воробйова, С.Б. Єлканов, Є.І. Рогов, Б.О. Федоришин, Р.І. Хмелюк), так і тих, хто вважає, що нема достатніх підстав для проведення такого відбору (В.Л. Осовський, В.І. Паніотто, В.Ф. Сахаров).

Організація дослідно-експериментальної роботи серед абітурієнтів філологічного факультету (спеціальність - українська мова та література) проводилася за розробленим “Маршрутним листком абітурієнта”. Він має 7 кроків, для кожного з яких визначалась відповідна методика та результати дослідження. Розроблені автором методики “Квадрат спрямованості особистості абітурієнта”, “Квадрат здібностей абітурієнта”, “Синоніми”, а також карта професійного відбору, в якій фіксувалися результати досліджень спрямованості особистості, педагогічних і спеціальних здібностей абітурієнтів, їх емоційної стійкості. Спостереження за тими, кого рекомендували та зарахували (експериментальна група) і тими, кого не рекомендували, але зарахували до вузу (контрольна група) проводилися три роки. У цей час фіксувалася їх академічна успішність за психолого-педагогічним і спеціальним циклами (успішність навчання – уникнення професійного навчання), ставлення студентів до процесу навчання у вузі (задоволення – незадоволення професійним вибором), рівень сформованості в студентів педагогічних умінь (сформованість – несформованість операційної сфери), а також рівень сформованості (за даними самооцінки) загальнопедагогічних і спеціальних здібностей.

Аналіз ієрархії здібностей студентів показав, що в експериментальній групі вони помітно структуровані, тобто, вирізняється група інтелектуальних і прикладних здібностей. У контрольній групі ці здібності виявляються розрізненими: інтелектуальні - розриваються спеціальними, прикладні - інтелектуальними. Вивчення ступеня розвитку в студентів педагогічних умінь як показника їх здібностей до педагогічної діяльності та одного з критеріїв педагогічної спрямованості особистості показав, що практично всі групи умінь (конструктивні, дидактичні, гностичні, організаторські, комунікативні, перспективні, сугестивні) у студентів експериментальної групи значно вищі, ніж у студентів контрольної групи.

Дослідження рівня сформованості спеціальних здібностей у студентів контрольної й експериментальної груп за допомогою тесту “Синоніми” свідчить, що вони хоч і не сягнули апогею, але ж в експериментальній групі 100% опитаних студентів досягли середнього рівня (табл. 1).

Для студентів експериментальної групи (рекомендованих до вузу) найбільш характерним є високий (37,5% студентів) і середній (50,0% студентів) рівень ставлення до процесу навчання в вузі, а для контрольної (не рекомендованих, але зарахованих до вузу) - середній (56,3%) і низький (25,0%).

Таблиця 1
Рівні сформованості в студентів спеціальних здібностей (в%)

Рівні	Групи	
	експериментальна	контрольна
Високий	-	-
Середній	100	-
Низький	29,0	71,0

Студенти експериментальної групи всі чотири семестри показували результати значно кращого засвоєння спеціальних і психолого-педагогічних дисциплін (табл.2). Це стало можливим через те, що загальні педагогічні та спеціальні здібності у них сформовані краще.

Таблиця 2
Академічна успішність студентів

Семестр	Дисципліни	Групи	
		експериментальна	контрольна
I	Вступ до мови	4,3	3,3
	Історія української літератури	4,2	3,0
II	Загальна психологія	4,7	3,3
III	Сучасна мова	4,5	3,5
	Історія української літератури	4,5	3,5
IV	Вікова психологія	4,6	3,6
	Українська література	4,8	4,3
	Педагогіка	4,8	3,8

Автором доведено, що компоненти, які складають структуру спеціальних здібностей сформовані в студентів експериментальної групи значно краще, ніж у контрольній. Студенти першої групи успішніше аналізують поняття, знаходять схожість і відмінність між ними, вирізняють суттєві ознаки, абстрагуються від несуттєвих при виконанні мислительних завдань. Ці дані одержані за допомогою окремих субтестів тесту ШТРР і підтверджені тестом “Аналогії”. В експериментальній групі рівня умінь налагоджувати логічні зв'язки досягли майже вдвічі більше студентів, ніж у контрольній (відповідно 68,2% і 35,1%). Аналогічну картину спостерігаємо і щодо словникового запасу студентів обох груп: в експериментальній групі з оцінкою “відмінно” виконали завдання 41,2%, а в контрольній – 19,2%.

Матеріали експерименту свідчать також про те, що низький рівень емоційної стійкості фіксувався у кожного дев'ятого студента експериментальної та кожного другого - контрольної групи. Середній рівень відповідно у кожного п'ятого та кожного дванадцятого студента. У більшій частині студентів експериментальної групи зафіксований високий рівень емоційної стійкості (відповідно 67,1% і 43,8%). Тобто, результати дослідно-експериментальної роботи свідчать, що загальні та спеціальні педагогічні здібності в студентів експериментальної групи тісніше пов'язані між собою за допомогою часткових компонентів спеціальних здібностей, що і забезпечує більш ефективну діяльність цих студентів.

Професійна спрямованість, яка згідно нашої гіпотези, також забезпечує взаємодію загальних і спеціальних педагогічних здібностей особистості, у студентів експериментальної та контрольної груп помітно відрізняється. У студентів першої групи виразнішою виявилися професійна спрямованість, спрямованість на справу та групу. В студентів контрольної групи виразності набула спрямованість на самоствердження, соціальну позицію і лише потім - на професію. Розрахунок коефіцієнта рангової кореляції Спірмена (-0,66) свідчить про досить сильний зворотній зв'язок між професійною спрямованістю студентів експериментальної та контрольної груп. Тобто, зафіксована різка поляризація спрямованості особистості студентів цих груп. Це саме і вказує на те, що зв'язок між загальними педагогічними і спеціальними здібностями реалізується не лише за допомогою більш дрібних компонентів останніх, а ще й через головний смисловий центр професійного ідеалу студентів, ядром якого є професійна спрямованість особистості.

Одержані в результаті теоретичного й експериментального дослідження дані дозволяють зробити такі висновки:

1. Сучасне вирішення питань відбору до педагогічного вузу не можна визнати оптимальним, тому що вивченню та оцінці підлягає лише один компонент структури особистості – знання, вміння та навички абітурієнта. Рівень освітньої підготовленості абітурієнтів необхідний, але він не несе ніякої інформації про наявність “професійних потенцій” кандидатів - вступників до вузу. Саме тому до вузу зараховуються абітурієнти, які мають добрі шкільні знання (набуті нерідко з допомогою репетиторів), а не здібні, обдаровані, що мають хист до педагогічної діяльності. Завдання полягає в необхідності виявити людей, придатних до педагогічної діяльності, здатних на високому рівні оволодіти нею та відсіяти випадкових людей, які (як виявляється дуже швидко) не хочуть, не можуть і не будуть працювати в школі.

2. Психологічний аналіз структури педагогічної діяльності свідчить, що здібності є психологічними механізмами успішного здійснення будь-якої продуктивної діяльності (В.В.Давидов), індивідуально-психофізіологічними механізмами діяльності, механізмами особливого роду, які відшукують свого прояву (К.М.Гуревич).

Дослідження свідчать, що вчителі не розмежовують особистісні якості вчителя на “загальнолюдські” та “професійні”, тому що практично важко відрізнити власне педагогічні якості від багатьох властивостей особистості, які впливають на успіх її діяльності. Частина професійно значущих якостей є поліфункціональними (наприклад, високий інтелект), інші якості виступають як багатфункціональні, але реалізують одну функцію (наприклад, вимогливість пов'язується лише з функцією мобілізації учнів), треті мають лише допоміжне значення (емоційність, доброта).

3. Перенесення всього того спектру професійно важливих якостей, якими володіють досвідчені вчителі, на абітурієнтів, що обрали педагогічну професію, не є правомірним, тому що вони (ПВЯ) формуються безпосередньо в діяльності. Пошук таких методик вивчення ПВЯ, які б містили головні ПВЯ вчителя української мови та літератури та водночас давали б можливість їх діагностування в абітурієнтів, привів до висновку про можливість використання “Модифікованої картки особистості” К.К. Платонова.

4. На стадії професійного відбору через несформованість операційних компонентів професійної діяльності ще не можна говорити про психологічне залучення молоді до праці повною мірою. Тому доцільно визначити такі показники (критерії): сформованість-несформованість намірів; виразність-невиразність інтересів і нахилів у сфері професійної діяльності вчителя; узгодженість-неузгодженість професійних намірів з інтересами та нахилами. Наступним кроком є аналіз педагогічних здібностей, потім необхідно виявити у кандидата спеціальні здібності до професійної діяльності, його психофізіологічні якості.

Разом із фактором академічної підготовленості та в комплексі з іншими психологічними характеристиками названі критерії визначають ефективність діяльності вчителя на різних етапах його професійного становлення. На стадії професійного навчання доцільно визначити такі показники як виразність-невиразність інтересів і нахилів до обраної сфери професійної діяльності, задоволення-незадоволення професійним вибором, сформованість - несформованість операційної сфери, успішність навчання - уникнення професійного навчання.

5. Організувати професійний відбір абітурієнтів філологічного факультету можливо на основі "Маршрутно-го листка абітурієнта", а також методики вивчення особистості майбутнього педагога: "Квадрат спрямованості особистості абітурієнта" [2:43], "Квадрат здібностей абітурієнта" [1:27], "Синоніми", "Добирання слів", "Аналогії", "Узагальнення", "Прогноз" [3:7].

6. Запропоновані методики та процедура професійного відбору абітурієнтів на професію вчителя української мови та літератури пройшли перевірку в експериментальному дослідженні. Одержані результати дозволяють зробити такі висновки:

а) провідні мотиви "успішних" і "здібних" студентів і абітурієнтів становлять спрямованість на професію, справу та інших людей. Ці мотиви високо розвинені і в працюючих учителях, що дозволяє визначати їх значущість і важливість у професійній діяльності вчителя української мови та літератури. Наявність значущих кореляцій показників професійної спрямованості з ефективністю професійного навчання та показниками професійно важливих якостей стверджують наше припущення;

б) у рекомендованих до зарахування в студенти абітурієнтів здібності помітно структуровані за чотирма групами: загальні, педагогічні, спеціальні, інтелектуальні та прикладні здібності. У нерекондованих, але зарахованих у студенти ці здібності виявилися розрізненими: інтелектуальні здібності розриваються спеціальними; прикладні - інтелектуальними. Педагогічні й організаторські здібності в претендентів, рекомендованих до вузу, посідають перші місця в ієрархічному рядку, а у нерекондованих - останні. Якщо порівняти педагогічні вміння як показник здібностей до педагогічної діяльності, то у рекомендованих в студенти вони значно розвиненіші, ніж у нерекондованих абітурієнтів.

в) академічна успішність студентів експериментальної (рекомендованих) і контрольної (нерекондованих) груп за предметами психолого-педагогічного ті професійного циклів у перших чотирьох семестрах відрізнялася: вона значно вища в студентів першої групи;

г) для студентів експериментальної групи найбільш характерним є високий (37,0%) і середній (50,0%) рівень ставлення до процесу навчання в вузі, а для контрольної - середній (56,3%) і низький (25,0%);

д) студенти, рекомендовані з абітурієнтів, мають високу емоційну стійкість, яка корелює з академічною успішністю;

е) показники логічного мислення корелюють з ефективністю навчально-професійної діяльності студентів.

7. В цілому запропонована система професійного відбору може бути використана в практиці роботи педагогічних коледжів, училищ і вузів.

8. Результати виконаної роботи дозволяють намітити деякі перспективні шляхи поглиблення досліджень в обраному напрямку щодо вивчення:

а) координації діяльності групи профвідбору вузу та приймальної комісії в цілому;

б) узгодження результатів соціально-психологічних досліджень абітурієнтів і фахових іспитів;

в) професійно важливих якостей абітурієнтів з урахуванням їх вікових і статевих особливостей.

Узагальнюючи, ми можемо відзначити, що фаховий відбір на професію вчителя є вкрай важливим фактором індивідуалізації принципів особистого, діяльнісного і комплексного підходів до навчання та розвитку, гарантує підвищення якості підготовки майбутніх учителів.

*****

1. Добровольська Л.П. Проблема фахового відбору на професію вчителя // Науковий вісник Мелітопольського педінституту. - 1998, №1 . С. 12-18.

2. Добровольська Л.П. Проблема фахового відбору майбутніх педагогів // Формування творчої особистості в навчальному процесі: Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Кривий Ріг, 1998. – С. 1-7.

3. Добровольська Л.П. Професійний відбір до педагогічних вузів за спеціальністю "Вчитель української мови та літератури": Методичні рекомендації. – Запоріжжя, 1997. – 25с.

4. Зміст і форми орієнтації школярів на педагогічні професії: Навч. посібник / В.П. Романенко, М.П. Тименко, С.В. Тезікова. – К., 1997. – 64с.

Матеріал надійшов до редакції 7.09.2000 р.

Добровольская Л.П. Современные подходы и технологии профессионального отбора будущих учителей.

В статье анализируются главные факторы и особенности профессионального отбора будущих педагогов для системы образования в современном украинском государстве.

Dobrovolska L.P. Modern Approaches and Technologies of Future Teachers' Professional Choice.

The article analyses basic factors and peculiarities of the future teachers' professional choice for the system of educational in modern Ukraine.